

KATARZYNA DU VALL

Uniwersytet Jagielloński

Edyta Stein w polskiej historiografii

Edyta Stein, św. Teresa Benedykta od Krzyża (1891–1942) — pochodząca z Wrocławia niemiecka Żydówka, jako nastolatka ateistka. Z wykształcenia doktor filozofii. Studia rozpoczęła na uniwersytecie w swoim rodzinnym mieście, a naukę kontynuowała w Getyndze pod kierunkiem profesora Edmunda Husserla. W latach 1916–1918 była jego asystentką. W 1922 r. zdecydowała się przyjąć chrzest w Kościele katolickim, a w roku 1933 wstąpiła do zakonu karmelitanek bosych. Zginęła w Auschwitz w 1942 r. Beatyfikowana w roku 1987, kanonizowana w 1998, a w 1999 r. ogłoszona współpatronką Europy¹.

Jej myśl i niezwykle życie stały się przedmiotem analiz niedługo po jej męczeńskiej śmierci — także w Polsce. Z biegiem lat zainteresowanie postacią Edyty Stein zaczęło gwałtownie wzrastać.

Już w latach pięćdziesiątych, a co warte podkreślenia — nawet w epoce stalinizmu, czyli przed rokiem 1956 — na łamach prasy katolickiej pojawiały się krótkie wzmianki na temat Edyty Stein. Wśród nich znalazł się szkic biograficzny autorstwa Jana Drukarza, opublikowany w 1952 r. w „Tygodniku Powszechnym”², napisany w dziesiątą rocznicę śmierci „w oświęcimskiej komorze gazowej siostry Benedykty, karmelitanki [...], uczennicy Husserla, tomistki, autorki wybitnych dzieł filozoficznych i męczennicy”³. Poświęcony został przede wszystkim jej naukowym poszukiwaniom oraz trudnym zmaganiom z wiarą, poczynając od wychowania w tradycji judaistycznej, poprzez okres ateizmu aż do prawdziwej fascynacji katolicyzmem. Drukarz podsumowuje życie Edyty Stein „jako szukanie prawdy i świadczenie jej aż do końca nie tylko umysłem, ale pełnią ludzkiej

¹ Por. notka biograficzna na stronie internetowej Towarzystwa im. Edyty Stein, <http://www.edytastein.org.pl/pl/4-edyta-stein/2-biografia>.

² Por. M. Mikołajczyk, *Polska bibliografia Edyty Stein 1950–1997*, [w:] *Szukając prawdy. Edyta Stein w kulturze polskiej*, red. A. Czarniecka-Stefańska, Wrocław 1998, s. 148.

³ J. Drukarz, *Edyta Stein*, „Tygodnik Powszechny” nr 15, <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=2252&dirids=1>, s. 15 (dostęp: 1 grudnia 2010).

osobowości — każdą chwilą istnienia [...]. [Jej] życie jest pięknym przykładem prawdziwie współczesnej świętości”⁴.

W latach sześćdziesiątych podwoiła się liczba poświęconych jej artykułów, a w związku z rozpoczętym w 1962 r. procesem beatyfikacyjnym — część z nich poświęcona została temu właśnie zagadnieniu. Najobszerniejszy jednak tekst oraz pierwsze tłumaczenie pracy Edyty Stein — oba autorstwa siostry Janiny Immaculaty Adamskiej — pojawiły się w maju 1968 r. na łamach „Znaku”⁵. Stało się to zatem w szczycie kampanii antysemickiej w Polsce. W pracy zatytułowanej *W poszukiwaniu prawdy. Edith Stein — s. Teresa Benedykta karmelitanka* siostra Adamska sygnalizuje żydowskie pochodzenie Stein, wskazując, że: „przodkowie Edith [...] przekazali swym dzieciom miłość do Boga Izraela. Mówi, że jej śmierć w Oświęcimiu w roku 1942 pośród tysięcy innych pomordowanych była świadomym darem z życia za współbraci i pokój świata. [...] Jest znakiem dla naszych czasów”⁶. Siostra Adamska ukazuje nam jej stopniową duchową przemianę, a także podkreśla, że coraz większa fascynacja wiarą nie zabiła w niej chęci uprawiania nauki. Cytuje słowa samej Stein: „chciałam pozostawić wszystko, co ziemskie, a żyć tylko Bogiem. Stopniowo doszłam do przekonania, że nawet w kontemplacyjnym życiu nie wolno zrywać kontaktu ze światem. Przy pracy nad św. Tomaszem zrozumiałam, że wiedzę również można traktować jak służbę Bożą”⁷.

Lata siedemdziesiąte przyniosły zdwojoną w stosunku do poprzedniej dekady liczbę tekstów poświęconych Edycie Stein, a także tłumaczenia poważniejszych jej prac. W 1971 r. „Znak” opublikował tekst przyjaciela Edyty Stein, zmarłego w 1970 r. Romana Ingardena, pod tytułem *O badaniach filozoficznych Edith Stein*⁸, będący w istocie rekonstrukcją odczytu wygłoszonego przez niego 6 kwietnia 1968 r. w Krakowie na zaproszenie kardynała Wojtyły⁹. Autor wyjaśniał: „zaproszenie [...] przyjąłem z dwu względów: 1. jestem jedynym człowiekiem w Polsce, który znał osobiście Edith Stein [...], 2. należeliśmy do tej samej wspólnoty filozoficznej [...] i przez wiele lat pozostawaliśmy w bliskich stosunkach naukowych”¹⁰. Wystąpienie to jest szczególnie ciekawe dlatego, że kładzie

⁴ *Ibidem*.

⁵ Por. J. Immaculata Adamska, *W poszukiwaniu prawdy. Edith Stein — s. Teresa Benedykta karmelitanka*, „Znak” 167, 1968, nr 5, <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/archiwumcyfrowe/60s/1968/167.pdf> (dostęp: 1 grudnia 2010).

⁶ J. Immaculata Adamska, *op. cit.*, s. 553.

⁷ Cyt. za: *Ibidem*, s. 558–559. Fragment ten przywołuje również Jan Drukarz we wspomnianym wcześniej tekście: „chciałam prowadzić życie religijne, to znaczy odsunąć na bok sprawy świata, aby poświęcić się wyłącznie sprawom bożym. Ale stopniowo zrozumiałam, że na tym świecie postawione nam są inne wymagania i że nawet w życiu kontemplacyjnym nie należy przecinać wszystkich więzów ze światem zewnętrznym” — cyt. za: J. Drukarz, *op. cit.*

⁸ Por. M. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 149.

⁹ Por. R. Ingarden, *O badaniach filozoficznych Edith Stein (12.10.1891–9.8.1942)*, „Znak” 202, 1971, nr 4, <http://www.miesiecznik.znak.com.pl/archiwumcyfrowe/70s/1971/202.pdf> (dostęp: 1 grudnia 2010).

¹⁰ *Ibidem*, s. 389.

nacisk na aktywność naukową Edyty Stein. Jak zauważa Ingarden, „dzieje się [jej] pewna krzywda. Po wojnie zaczęto wydawać jej pisma [...] ograniczając się jednak wyłącznie do takich, które albo były pisane już po jej wstąpieniu do klasztoru, albo noszą piętno tzw. filozofii chrześcijańskiej. [...] Edith Stein była filozofem-uczonym”¹¹. Autor poświęca więc swój wykład przybliżeniu jej naukowych dociekań, zawartych między innymi w jej pracy doktorskiej *O zagadnieniu wezucia*, nie zaś jej pochodzeniu czy przemianom religijnym. W Polsce, jak twierdził Ingarden, znajdował się tylko jeden egzemplarz tego dzieła¹².

W 1977 r. ukazał się większy tekst biograficzny siostry Adamskiej *Edith Stein. Próba biografii*¹³. W wielu miejscach publikowany był też tekst homilii wygłoszonej 7 czerwca 1979 r. przez Jana Pawła II na terenie byłego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau¹⁴. Papież powiedział wówczas, że w tym miejscu podeptania ludzkiej godności wielu odniosło duchowe zwycięstwo, czego przykładem jest „śmierć w krematorium obozowym siostry Benedykty od Krzyża, karmelitanki, w świetle Edyty Stein, z zawodu — filozofa, znakomitej uczennicy Husserla, która stała się ozdobą współczesnej niemieckiej filozofii, a pochodziła z żydowskiej rodziny zamieszkałej we Wrocławiu”¹⁵.

Dla przybliżenia dokonań Stein ważne było, że siostra Adamska podjęła się tłumaczenia kolejnych prac. W 1973 r. była to *Wiedza Krzyża. Cz. 2: Nauka Krzyża*. Rok później zaś fragmenty *Autobiografii*, które ukazały się w „Znaku”. W 1977 r. wydane zostały *Wybór listów*, *Autobiografia* i *Wiedza Krzyża. Twierdza duchowa*¹⁶. To właśnie *Wiedza Krzyża*, poświęcona „Mistycznemu Doktorowi Kościoła i Ojcowi Karmelitów Janowi od Krzyża z okazji 400. rocznicy jego urodzin”, okazała się ostatnią książką Edyty Stein, której ukończenie przerwało aresztowanie 2 sierpnia 1942 r.¹⁷

W latach osiemdziesiątych pojawiło się przeszło sto publikacji poświęconych Edycie Stein — z czego ponad sześćdziesiąt procent wydano w roku beatyfikacji, 1987 — a ponadto kilkanaście tłumaczeń jej prac, między innymi w roku 1988 przełożono na język polski pracę doktorską Edyty Stein z 1916 r. zatytułowa-

¹¹ *Ibidem*, s. 389–390. Ingarden również ostrożnie i dopiero po kilku stronach wspomina nieco okólnie o jej żydowskim pochodzeniu: „stała się katoliczką, będąc przedtem wychowywana w zupełnie innej atmosferze, jej matka była bardzo gorącą wyznawczynią religii żydowskiej” (*ibidem*, s. 395).

¹² *Ibidem*, s. 403.

¹³ Por. M. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 150.

¹⁴ Por. *ibidem*, s. 151.

¹⁵ Jan Paweł II, homilia na terenie byłego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, http://www.centrum-dialogu.oswiecim.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=60:1979-06-07-jan-pawe-ii-homilia-na-terenie-byego-obozu-koncentracyjnego-owicim-brzezinka&catid=52:teksty-kocioa-katolickiego&Itemid=10&lang=pl (dostęp: 1 grudnia 2010).

¹⁶ Por. M. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 145.

¹⁷ Por. U. Dobhan, wprowadzenie do *Wiedzy Krzyża*, Kraków 2005, s. 7.

nią *O zagadnieniu wczucia*¹⁸. O nowej błogosławionej Jan Paweł II mówił, że to „znak pojednania, córka Izraela i Kościoła, uczona i karmelitanka [...]. Człowiek — który nosi w sobie jakąś dramatyczną syntezę naszego wieku”¹⁹.

W porównaniu z latami osiemdziesiątymi liczba publikacji w kolejnej dekadzie wzrosła przeszło dwuipółkrotnie²⁰. Za najważniejszą pracę z tego okresu należy uznać *Byt skończony a byt wieczny*, dzieło przetłumaczone znowu przez siostrę Janinę Immaculatę Adamską, pochodzące z 1936 r. Druga połowa lat dziewięćdziesiątych przyniosła oprócz tego dwa ważne wydarzenia: po pierwsze długo oczekiwaną kanonizację Edyty Stein (1998), a po drugie ustanowienie jej przez Jana Pawła II współpatronką Europy (1999). Uzasadniając decyzję, papież pisał w liście apostolskim *motu proprio* ogłaszającym św. Brygidę Szwedzką, św. Katarzynę ze Sieny i św. Teresę Benedyktę od Krzyża Współpatronkami Europy:

Edyta Stein — św. Teresa Benedykta od Krzyża — przenosi nas w zupełnie inny kontekst historyczno-kulturowy, a mianowicie w samo centrum naszego burzliwego stulecia, przypominając nadzieje, jakie z nim wiązano, ale ukazując też jego sprzeczności i klęski. [...] Ogłosić dzisiaj św. Edytę Stein Współpatronką Europy znaczy wznieść nad starym kontynentem sztandar szacunku, tolerancji i otwartości, wzywający wszystkich ludzi, aby się wzajemnie rozumieli i akceptowali, niezależnie od różnic etnicznych, kulturowych i religijnych, oraz by starali się budować społeczeństwo prawdziwie braterskie²¹.

Na uwagę zasługują też dwie publikacje księdza doktora habilitowanego Wojciecha Zyzaka. W pierwszej, wydanej w 2002 r., zatytułowanej *Kobieta według Edyty Stein — świętej Siostry Teresy Benedykty od Krzyża*, autor niejako uzupełnia charakterystykę Stein o stwierdzenie, że była „orędowniczką praw kobiet”²². Druga zaś, obszerna książka pod tytułem *Fundamentalna rola wiary w życiu i pismach św. Teresy Benedykty od Krzyża (Edyty Stein)*, stanowi analizę całości pism Edyty Stein pod kątem znaczenia wiary, która „okazała się jednym z podstawowych pojęć dla [jej] życia i twórczości”²³.

Warto wreszcie przytoczyć niezwykle znamienity fragment listu Edyty Stein wysłanego 12 kwietnia 1933 r. do papieża Piusa XI²⁴, a opublikowanego między

¹⁸ Por. M. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 146.

¹⁹ Cyt. za: W. Tochmański, *Eklezjalna aktualność życia i posłannictwa Edyty Stein*, [w:] *Uderz o kamień, a wytrysnie mądrość. Rzecz o Edycie Stein*, red. K. Holeksa, E. i S. Leśniewscy, Kraków 2002, s. 133.

²⁰ Por. M. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 145–181.

²¹ Źródło: http://www.angelus.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2431:bwi-teresa-benedykta-od-krzyza-wspatronka-europy-jan-pawes-ii&catid=301:bwi-karmelu&Itemid=698 (dostęp: 5 grudnia 2010).

²² W. Zyzak, *Kobieta według Edyty Stein — świętej Siostry Teresy Benedykty od Krzyża*, Kraków 2002, s. 10.

²³ W. Zyzak, *Fundamentalna rola wiary w życiu i pismach św. Teresy Benedykty od Krzyża (Edyty Stein)*, Kraków 2005, s. 14.

²⁴ Por. W. Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym*, s. 59.

innymi w uzupełnionym w roku 2003 wydaniu *Autoportretu z listów (1916–1933)* Edyty Stein²⁵. Przedstawia się ona jako „córka narodu żydowskiego, a od 11 lat dzięki łasce Bożej córka Kościoła katolickiego”. Píše:

w Niemczech już od tygodni jesteśmy świadkami wydarzeń, które niosą ze sobą całkowitą pogardę dla sprawiedliwości, humanizmu i miłości bliźniego. Przez lata przywódcy narodowego socjalizmu głosili nienawiść do Żydów. Teraz zdobyli władzę, uzbili swych stronników — między którymi są również notowani przestępcy — i zbierają owoce posianej nienawiści. [...] Bojkot — który odmawia osobom możliwości podejmowania działalności gospodarczej, neguje ich godność jako obywateli — doprowadził wielu do samobójstwa. [...] Można utrzymywać, że ci nieszczęśliwcy nie mieli dostatecznej siły moralnej, aby stawić czoła ich losowi. Ale jeżeli odpowiedzialność spada w znacznej mierze na tych, którzy ich popchnęli do takiego gestu, to spada ona także na tych, którzy milczą. Wszystko to, co zdarzyło się i co wydarza się codziennie, pochodzi od rządu, który określa się „chrześcijańskim”. Nie tylko Żydzi, ale również tysiące katolików w Niemczech [...] oczekują i mają nadzieję, że Kościół Chrystusowy zabierze głos przeciw takiemu nadużyciu imienia Chrystusa. Nie jest może jawną herezją idolatria rasy i władzy państwowej [...] Ta walka niosąca zagładę krwi żydowskiej nie jest znieważeniem najświętszego człowieczeństwa naszego Zbawiciela, Najświętszej Dziewicy i Apostołów? [...] Jeżeli milczenie będzie trwało dłużej, my wszyscy, którzy obserwujemy obecną sytuację w Niemczech jako wierni dzieci Kościoła, obawiamy się pogorszenia światowego wizerunku samego Kościoła. Jesteśmy również przekonani, że milczenie to w dłuższej perspektywie czasu, nie może zagwarantować nawet pokoju ze strony obecnego rządu niemieckiego²⁶.

Jak pisała w swoich wspomnieniach: „wiem, że mój list został przekazany Ojcu Świętemu zapieczętowany; jakiś czas po tym otrzymałam też jego błogosławieństwo dla mnie i moich krewnych. Nic innego nie nastąpiło”²⁷.

Jak widać, Edyta Stein była również baczna obserwatorką bieżących wydarzeń, umięając wyciągać wnioski i przenikliwie prognozować. Tym bardziej szkoda więc, że wśród wielu jej pism, które zostały przetłumaczone na język polski, nie znalazło się pochodzące z 1925 r. *Studium o państwie (Untersuchung über den Staat)*. W pracy tej bowiem poruszyła między innymi problem stosunku państwa do religii, a także innych struktur społecznych²⁸.

Wielowymiarowa twórczość Edyty Stein stanowi intelektualną inspirację dla kolejnych pokoleń badaczy. Polskie prace koncentrują się przy tym w znacznej mierze na jej religijnych przemianach, mistycyzmie i męczeństwie. Jednak w celu uzyskania pełnego obrazu złożoności filozofii i samej postaci — warto poświęcić więcej uwagi równie interesującej, a jeszcze niedokładnie opracowanej, refleksji politycznej Edyty Stein.

²⁵ Publikacja listu stała się możliwa dzięki udostępnieniu w roku 2003 tajnych archiwów watykańskich dotyczących stosunków między Stolicą Apostolską a III Rzeszą w latach 1922–1939 (por. *Autoportret z listów*, s. 456).

²⁶ *Ibidem*, s. 457–458. Autorka listu podpisała się: „dr Edyta Stein, docent w Niemieckim Instytucie Pedagogicznym w Münster (Westfalia) Collegium Marianum”.

²⁷ *Ibidem*, s. 397.

²⁸ J. Immaculata Adamska, *Geneza i zasadnicza treść dzieł Edyty Stein w ujęciu chronologicznym*, <http://www.karmel.pl/hagiografia/stein/baza.php?id=11> (dostęp: 5 grudnia 2010).

EDITH STEIN IN POLISH HISTORIOGRAPHY

Summary

Saint Teresa Benedicta of the Cross, also known as Edith Stein (1891–1942), was a German philosopher of Jewish descent and a Discalced Carmelite. Regarded as a martyr, she was canonized by the Catholic Church. The article is devoted to the interest of Polish researchers and of the Polish press in Edith Stein during the past six decades. Her life and philosophical thought became a subject of analysis soon after her death. Edith Stein had already been mentioned in Catholic press during the Stalin Era in the early 50s. In the 60s the number of articles about her doubled. The most in-depth comment and the first translation of Stein's work appeared in 1968 in spite of the anti-Semitic campaign in Poland. In the 70s the number of publications doubled once again. Some of her major works were translated into Polish and the first biography of Edith Stein was written. In the 80s over 100 publications came out, and in the 90s — another 250. Although many of works written by Edith Stein were translated into Polish, there is still much work to be done — in my opinion in the first place *An Investigation Concerning the State* should be published in Polish.